

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ТИТАРЕНКО Олена Юріївна

УДК 94 (477.6) "1943/1953": 394

**КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ НА ДОНБАСІ
У ВІДБУДОВЧИЙ ПЕРІОД (1943-1953 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Запоріжжя – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та політичної теорії ДВНЗ «Національний гірничий університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, доцент
Кочергін Ігор Олександрович,
ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
доцент кафедри історії та політичної теорії

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Лисенко Олександр Євгенович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України періоду
Другої світової війни;

кандидат історичних наук, доцент
Бистра Марія Олександрівна,
Донецький національний університет
імені В. Стуса,
доцент кафедри історії України

Захист відбудеться «15» травня 2017 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.051.01 при Запорізькому національному університеті за адресою: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корп. 2, ауд. 224.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Запорізького національного університету за адресою: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корп. 2.

Автореферат розіслано «15» квітня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю.О. Каганов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Період після визволення України від нацистської окупації, і особливо по завершенні війни, позначився суттєвими змінами у способі життя суспільства, в тому числі в культурній сфері. Перебування населення під окупацією із притаманними їй засобами ідеологічного впливу, руйнування під час війни мережі культурно-просвітницьких установ зумовили ситуацію, коли поруч із відновленням економіки для влади життєво важливими стали налагодження системи культурного обслуговування населення, організація культурного життя як на загальнодержавному, так і регіональному рівні, в тому числі і на території Донбасу. Поширення духовних цінностей та реалізацію ідеологічного замовлення держави виконували інституційні заклади культурного життя (кінотеатри, театри, музеї, бібліотеки, філармонії, клуби тощо), діяльність яких вписувалася в контекст дискурсу «масової» культури, що мало наслідком створення соціокультурної гомогенності в етнічно, демографічно та культурно строкатому суспільстві.

У той же час специфіка культурного життя на території Донбасу, який традиційно вважався одним із ключових регіонів з точки зору реалізації завдань радянської влади, її легітимації в суспільстві, належного висвітлення не набула. Це ускладнює розуміння процесу формування та трансформації світоглядних орієнтирів мешканців регіону, значення ідеологічних кампаній та їх вплив на розвиток культурної сфери, особливостей функціонування закладів культури та їх здатності задовольнити духовні потреби населення.

Зазначені проблеми, критичне переосмислення досвіду роботи влади у соціокультурній сфері набувають особливого значення в контексті тих складних і неоднозначних економічних, політичних, соціальних, етнодемографічних процесів, що відбуваються нині в українському суспільстві. Сучасний суспільно-політичний дискурс, у центрі якого знаходяться питання регіональних, національних, соціокультурних, політичних ідентичностей, реальних та уявних особливостей Донбасу, актуалізує необхідність ретроспективного аналізу, виділення тих чинників, які носять об'єктивний, історично зумовлений характер, і тих, які є продуктом різного роду і гатунку міфологізацій і носять політично інструменталізований характер.

Виходячи з цього, суспільно-наукове значення проблеми, її недостатня наукова розробка визначають актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами: Дисертаційне дослідження здійснене відповідно до планів держбюджетної теми «Суспільно-політичне та культурне життя південноукраїнських земель у період модерної та новітньої історії» (номер державної реєстрації 0116U006736), яка виконується колективом кафедри історії та політичної теорії ДВНЗ «Національний гірничий університет».

Об'єктом дослідження є культурні процеси на території Донбасу в період повоєнної відбудови.

Предметом дослідження є особливості функціонування культурних установ Донбасу в 1943-1953 рр., прояви та характерні риси культурного життя населення краю на завершальному етапі війни та в процесі повоєнної відбудови.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1943-1953 рр. й зумовлені процесом повоєнної відбудови Донбасу. Вибір нижньої межі – 1943 р. – визначається остаточним визволенням Донбасу від нацистської окупації і початком відбудовчих процесів, верхньої – 1953 р. – остаточним подоланням наслідків війни та завершенням періоду «пізнього сталінізму», який характеризувався відносною сталістю соціокультурних практик протягом повоєнного періоду.

Географічні межі дослідження охоплюють територію сучасних Донецької та Луганської областей.

Мета дослідження полягає в аналізі сутності та особливостей культурних процесів на території Донбасу в період повоєнної відбудови.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

– охарактеризувати стан розробки проблеми в історіографії, джерельну базу та визначити методологічні засади дослідження;

– висвітлити специфіку культурних явищ на Донбасі з урахуванням соціально-економічної та демографічної ситуації, діяльності владних структур щодо організації та регламентації культурного життя;

– проаналізувати особливості культурно-просвітницької роботи музеїв та бібліотек;

– визначити основні тенденції розвитку професійного та аматорського театрального і музичного мистецтва;

– розглянути місце кінематографу та радіомовлення як чинників пропагандистського впливу та засобів організації дозвілля населення Донбасу.

Наукова новизна роботи зумовлена постановкою і розробкою проблеми, яку досі не було виокремлено як предмет окремого комплексного наукового дослідження у вітчизняній та закордонній історіографії. В роботі на основі матеріалів центральних і регіональних архівів України, матеріалів з фондів музеїв, усноісторичних джерел, більшість з яких вводиться до наукового обігу вперше, комплексно охарактеризовано основні прояви та особливості культурного життя на Донбасі в період повоєнної відбудови.

В дисертації *вперше*:

– проаналізовано соціальні та політичні зміни, етнодемографічні процеси, що відбулися в 1940-х – на початку 1950-х років, у контексті їхнього впливу на соціокультурний ландшафт регіону;

– обґрунтовано тезу про те, що період середини 1940-х – початку 1950-х років на Донбасі позначився інтенсифікацією інтеркультурного обміну, взаємодією носіїв різних соціокультурних традицій і цінностей і, водночас, посиленням ідеологічного тиску;

– досліджено роль локальних комеморативних практик як засобів ідеологічної індоктринації та генерування соціального оптимізму;

– визначено роль кінематографічного мистецтва у формуванні образу Донбасу;

– на підставі письмових та усноісторичних джерел висвітлено особливості сприйняття соціокультурних практик місцевим населенням;

– з'ясовано, що культурний процес на території Донбасу під час повоєнної відбудови в умовах поліетнічного суспільства позначився подальшою реалізацією концепції створення та закріплення радянської ідентичності із властивим для неї абстрагуванням від національно-культурного чинника та наголосом на соціально-класовій та професійній складовій;

– комплексно розглянуто сутність та особливості культурного життя на території Донбасу в 1943-1953 роках.

Набули подальшого розвитку:

– позиціонування ролі центральних та місцевих органів влади, партійних структур як чинників організації та контролю над культурним життям;

– оцінки діяльності інституційних закладів культури – театрів, кінотеатрів, філармоній, клубів, музеїв, бібліотек, зокрема тематичної спрямованості, репертуарної політики, кадрового забезпечення;

– характеристика місця художньої самодіяльності в культурному житті населення регіону;

– визначення особливостей роботи культурних закладів у контексті пропагандистської та дозвіллевої діяльності.

Практичне значення роботи полягає в тому, що фактографічний матеріал, висновки можуть бути використані при написанні комплексних праць з історії України та Донбасу зокрема, монографічних досліджень, присвячених історії регіону середини ХХ століття, а також краєзнавчих, археографічних збірок. Результати роботи можуть знайти застосування в позашкільній роботі в діяльності історичних та краєзнавчих гуртків, підготовці спецкурсів у вишах, тематичних виставок у музейних установах Донецької та Луганської областей.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри історії та політичної теорії ДВНЗ «Національний гірничий університет», на регіональних, всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. Зокрема, на Другій Всеукраїнській студентській науковій конференції «Людина і культура» (Донецьк, 28 березня 2009 р.); 62-й Міжнародній науковій конференції «Каразінські читання» (історичні науки) (Харків, 24 квітня 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Україна у Великій Вітчизняній війні: осягнення минулого – погляд у майбутнє» (Донецьк, 30-31 жовтня 2009 р.); П'ятій Всеукраїнській відкритій краєзнавчій конференції учнівської молоді «Південно-Східна Україна: зі стародавності у ХХІ сторіччя» (Донецьк, 21-22 листопада 2009 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Українська державність: історія і сучасність» (Маріуполь, 26 листопада 2009 р.); Другій Міжнародній науковій конференції «Одеські читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології» (Одеса, 28-29 січня 2010 р.); VII Міжнародній науковій конференції «Знаки питання в історії України: парадигми соціальної історії» (Ніжин, 13-14 травня 2011 р.); Регіональному круглому столі «Філософсько-світоглядні аспекти становлення і розвитку духовної культури студентської та курсантської молоді» (Донецьк, 14 жовтня 2011 р.); Міжнародному науковому форумі «Білгородський діалог»

(Білгород, Російська Федерація, 5-6 квітня 2012 р.); Науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми історії Другої світової війни» (Білгород, Російська Федерація, 27-29 березня 2013 р.); VII Міжнародній науковій конференції «Радянська держава та суспільство в період пізнього сталінізму 1945-1953 рр.» (Твер, Російська Федерація, 4-6 грудня 2014 р.); Регіональному круглому столі «Україна в період Другої світової війни: відомі та невідомі сторінки історії» (Кривий Ріг, 25 червня 2015 р.); Регіональній науково-практичній конференції «Індустріальні регіони України в період Другої світової війни та перші повоєнні роки» (Кривий Ріг, 30 жовтня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій» (Красноармійськ, 17-18 березня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання історії Другої світової війни» (до 70-річчя закінчення війни) (Черкаси, 20 травня 2016 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Людина – суспільство – держава. Права та обов'язки: історія питання та сучасний стан» (Кривий Ріг, 28 жовтня 2016 року).

Основні результати дослідження знайшли відображення у 21 науковій статті, 8 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях України (у т.ч. 2 – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз), 2 – у виданнях іноземних держав.

Структура роботи. Структурно робота складається зі вступу, п'ятих розділів, що включають чотирнадцять підрозділів, висновків, списку джерел та літератури (606 найменувань), додатків (32 сторінки). Загальний обсяг роботи становить 288 сторінок, з них основного тексту – 199 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, мету й завдання, визначено хронологічні й територіальні межі, сформульовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про їх апробацію.

Перший розділ **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** складається із трьох підрозділів, у яких здійснено історіографічний огляд, аналіз джерельної бази, обґрунтовано вибір методологічного інструментарію.

У *підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми»* проаналізовано наявний науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблеми. Виходячи з великого масиву праць, їх фактологічного навантаження та використання певного кола джерел, в історіографічному процесі виділено три етапи.

Перший етап представлений виданнями, що вийшли у світ протягом перших повоєнних років і в центрі уваги яких були питання соціально-економічного стану країни й регіону. Для цього періоду була характерною наявність праць переважно науково-публіцистичного характеру, фрагментарність висвітлення питань соціокультурного життя Донбасу. Нечисленні роботи, що вийшли в світ протягом 1943-1953 років, присвячені соціокультурним процесам у регіоні, несуть на собі відбиток політичного та ідеологічного протистояння, притаманного періоду війни.

Вказана особливість характерна для узагальнюючих робіт А. Гайового, І. Большакова, Г. Бакулева.

Другий етап представлений роботами середини 50-х – кінця 80-х років. У зв'язку з процесом десталінізації суспільно-політичного життя починається новий період у дослідженні соціокультурних практик. Традиційно в роботах радянських авторів під час аналізу питань суспільно-культурного життя основну увагу було приділено «керівній та спрямовуючій» ролі КПРС, зокрема в організації культурного та мистецького життя. Саме таким підходом характеризуються праці С. Безклубенка та Л. Максакової.

Значний комплекс інформації з проблеми, щоправда досить типової, міститься в узагальнюючій роботі «Розвиток української культури за роки Радянської влади». Особливості розвитку кіномистецтва на території УРСР знайшли відображення в роботі І. Корнієнка. Вагомий внесок у дослідження історії радянського кіномистецтва зробив кінокритик та мистецтвознавець Р. Юренев, який дійшов висновку, що дії радянської влади в сфері кіноіндустрії у 1940-х роках призвели до «політики малокартиння». Історичний шлях розвитку музеїв Донбасу знайшов відображення в статті колишнього директора Сталінського краєзнавчого музею Г. Гусинського. Питання роботи театрів Східної України під час війни та перші повоєнні роки висвітлено в дослідженнях Ю. Станішевського та Л. Белецької. Спроба узагальнити особливості повоєнної культурної відбудови Донбасу була здійснена в роботі донецького історика Г. Ляшенко. Загалом роботи дослідників культурних процесів цього періоду здебільшого носили доволі тенденційний та обмежений характер.

Третій етап починається з кінця 80-х років і триває донині. На цьому етапі простежується концептуальна зміна поглядів на події 40-х – початку 50-х років, пов'язана з відкриттям нових масивів джерел, доступом дослідників до зарубіжних архівів та зміною офіційної парадигми в інтерпретації історичного минулого.

Важливі методологічні засади вивчення історії Другої світової війни та повоєнного періоду заклали своїми численними публікаціями О. Лисенко. Одними з перших спробували неупереджено розкрити складні сторінки історії культурних процесів епохи сталінізму українські дослідники Ю. Шаповал, М. Коваль, В. Баран, В. Даниленко.

У середині 1990-х років вагомий внесок у дослідження суспільно-політичних, соціально-економічних, духовних та культурних процесів в Україні зробили такі дослідники як О. Замлинська, Л. Ругаль, Д. Малезик, О. Ісайкіна, В. Кононенко. Соціально-економічні та демографічні процеси на Донбасі, характерні для постсоціалістичного та повоєнного періодів, знайшли відображення в роботах В. Стецкевича, В. Ізюмова, Л. Суюсанова, Н. Шипік, В. Абакумової, М. Алфьорова, І. Татарінова. Певні аспекти соціокультурних процесів та їх особливостей на Донбасі в 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. було висвітлено в дослідженнях І. Грідіної, П. Доброва, М. Бистрої, Д. Титаренка, В. Калашнікової, М. Герасимової, О. Броваря. Концептуальний аналіз процесів, що відбувалися на Донеччині протягом 1941-1945 рр., містить робота «Донетчина в годы Великой Отечественной войны» (2008 р.).

Характерною особливістю публікацій кінця 1990-х – 2000-х років є широке залучення авторами матеріалів місцевих архівів та музеїв, що дало можливість детального аналізу театрального життя в Краматорську, діяльності Маріупольського краєзнавчого музею та Маріупольського театру. Деякі аспекти фондової та науково-просвітницької роботи музеїв на території Донеччини в 40-х роках знайшли відображення в роботах музеєзнавців В. Філатової, Т. Койнаш, краєзнавців Є. Косикової, Л. Яруцького, В. Стьопкіна.

Істотний внесок у вивчення культурного та духовного життя населення в контексті історії повсякденного життя в СРСР у 30-х – 40-х роках ХХ ст. зробили зарубіжні, зокрема російські фахівці. Комплексні дослідження з історії повсякденності радянського міста в довоєнний та частково повоєнний період, громадської думки, суспільних настроїв населення здійснили Н. Лебіна, О. Зубкова, О. Лейбович.

Значний інтерес з точки зору розгляду не лише умов та обставин функціонування установ культури, але й їхньої ролі в житті населення краю, становлять роботи західноєвропейських та американських авторів. Прикладом неупередженого підходу може вважатися робота з історії Донбасу другої половини ХІХ – ХХ ст. американського дослідника Г. Куромії. Донбас, як зазначає автор, навіть після війни приваблював і приймав усі «небажані елементи» (колишніх оstarбайтерів, радянських та іноземних військовополонених, українських націоналістів тощо) і тим самим репрезентував своєрідний синтез культур і світоглядів. Глибокий аналіз історії Донбасу середини ХХ століття містить робота відомої німецької дослідниці Т. Пентер. Вивчаючи історію вугільної промисловості, а також життя шахтарів Донбасу наприкінці 20-х – на початку 50-х років, авторка докладно аналізує питання морального стану гірників, особливості організації дозвілля, висвітлення праці шахтарів у кінофільмах радянського часу. Деякі аспекти кінематографічної політики в СРСР в означений період знайшли відображення в роботі Р. Тейлора. Ґрунтовні дослідження австралійської дослідниці Ш. Фіцпатрік надають уявлення про культурні та соціальні аспекти історії радянського суспільства. Значний інтерес з перспективи дослідження суспільно-політичних настроїв в умовах війни викликає робота голландського історика К. Беркгофа.

Отже, огляд історіографії проблеми свідчить, що як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці розробили окремі аспекти культурного життя населення України, і зокрема Донбасу, в період війни та перші повоєнні роки. Характерною особливістю доробку істориків став аналіз культурних процесів у загальнодержавному контексті, гіперболізація ролі політичних і державних інститутів у процесі повоєнної відбудови, надмірна ідеологізація. Недостатню увагу було приділено діяльності базових закладів культури, формам участі населення у культурному житті. Загалом проблема культурного життя періоду повоєнної відбудови комплексно не досліджувалася.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база» охарактеризовані основні групи джерел та показані особливості їх використання у дисертації. Основу джерельної бази дисертації склали виявлені в архівах джерела. Загалом було використано документи та матеріали 34 фондів із 7 центральних та регіональних архівів:

Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВОВУ), Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С. Пшеничного (ЦДКФФАУ ім. Г.С. Пшеничного), Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтв України (ЦДММЛМ України); Державного архіву Донецької області (ДАДО), Державного архіву Луганської області (ДАЛО), Державного архіву Дніпропетровської області (ДАДнО), Було залучено також фонди Донецького обласного краєзнавчого музею, Музею історії шахти ім. Димитрова (м. Мирноград (Димитрів), 14 усноісторичних джерел, зібраних автором у Донецькій області.

Актова документація представлена в збірках урядових законодавчих актів, що вийшли в світ у 50–60-х роках. Особливе місце посідають постанови партійних органів, що стосувалися не лише окремих сфер культурного життя, а й навіть окремих подій. Так, протягом 1944-1945 років було прийнято низку постанов про кінофікацію райцентрів, про поліпшення кінообслуговування трудящих Донбасу, а 1946 рік взагалі ознаменувався розгортанням ідеологічної кампанії проти творчої інтелігенції, що отримала назву «ждановщина».

Найбільший шар інформації з досліджуваної проблеми зосереджено в діловодній документації, яка переважно була виявлена в ДАДО, ДАЛО, ЦДАВОВУ та ЦДАГОУ. Вона містила відомості про ключові параметри діяльності закладів культури, особливості сприйняття їхньої роботи населенням. Більшість використаних джерел діловодного характеру до наукового обігу не вводилася і не публікувалася.

Великий масив важливої для написання роботи інформації містить періодична преса. У дослідженні було використано низку представлених у бібліотеках та обласних архівах центральних та регіональних видань: «Советское искусство», «Литературная газета», «Радянська Україна», «Радянська Донеччина», «Комсомолец Донбасса», «Социалистический Донбасс» та ін. Періодична преса в силу своїх іманентних особливостей була одним з основних джерел поширення оперативної інформації про політичне та культурне життя країни і, зокрема, регіону.

Статистичні матеріали містять відомості, отримані внаслідок описів, стандартизованого обліку й звітності, та відображають основні напрямки розвитку не лише соціально-економічної сфери регіону, але й освіти, науки і культури тощо. Так, зокрема, статистична збірка «Народное хозяйство Донецкой области» надає можливість здійснити компаративний аналіз стану закладів культури напередодні війни та в перші повоєнні роки.

Джерела особового походження представлені мемуарною літературою та щоденниками. Деякі деталі, важливі з точки зору розуміння обставин відновлення повоєнного Донбасу, особливостей культурного обслуговування населення містять спогади відомого державного діяча О. Ляшка, балерини Сталінського театру опери та балету О. Горчакової, «дітей війни» К. Людвичека та М. Сендецького, колишнього полоненого Шмідта. Певний інтерес становить щоденник українського кінорежисера О. Довженка, який відзначає негативні риси та технічні вади кінематографу воєнного часу, зокрема, документального.

Важливим джерелом виступили художньо-літературні твори. Яскравим прикладом політичної інструменталізації художньої літератури стала повість Б. Горбатова «Нескорені», що була написана в 1943 році та екранізована на Київській кіностудії М. Донським уже в 1945 році.

Зображальні джерела, представлені в роботі насамперед кінофотодокументами, відіграють суттєву роль у візуалізації соціокультурних процесів у регіоні. Великий масив цих джерел зберігається в ЦДКФФАУ ім. Г.С. Пшеничного.

Значний інформаційний потенціал мають матеріали усної історії, зокрема інтерв'ю, проведені авторкою переважно в 2015-2016 рр. із мешканцями Донбасу. Для них характерними є емоційність, образність, відсутність якогось усталеного канону та формалізації. Це частково дозволяє розглянути культурні процеси з позиції пересічних громадян, із урахуванням їхніх особистісних переживань та вражень.

Використання як опублікованих, так і неопублікованих джерел на засадах критичного ставлення до джерельного матеріалу, відмови від політизації та ідеологічних штампів дає можливість охарактеризувати діяльність провідних культурно-просвітницьких установ регіону, окреслити основні тенденції культурних процесів на Донбасі.

У *підрозділі 1.3. «Теоретико-методологічні аспекти дослідження»* розкрито концептуальні підходи, застосовано як загальнонаукові, міждисциплінарні, загальноісторичні, так і джерелознавчі дослідницькі методи. Робота ґрунтується на конкретно-історичному, комплексному, ціннісному, системному та антропоцентричному підходах, з урахуванням принципів історизму та об'єктивності, визнання загальних закономірностей розвитку суспільства. *Проблемно-хронологічний метод* дозволив викласти матеріал за обраною структурою у хронологічній послідовності, розподілити тему на окремі проблеми та дослідити їх; за допомогою *статистичного методу* вдалося визначити кількісні показники, що характеризували стан культурної сфери регіону. *Порівняльно-історичний метод* дозволив виділити спільні проблеми та особливості основних складових культурного життя населення, виокремити його загальні тенденції. У дослідженні також було використано *просографічний метод*, який дозволив подивитися на соціокультурні процеси крізь призму життя та долі людей. Автором було використано також *методи роботи з усноісторичними джерелами*, які передбачають тлумачення одержаної інформації з урахуванням контексту ситуації інтерв'ю та особи респондента.

Використання у комплексі зазначених методів і підходів дозволило висвітлити перебіг і специфіку культурних процесів у регіоні в 40-х – на початку 50-х років ХХ століття.

Другий розділ «Специфіка культурного процесу на Донбасі» присвячено характеристиці відбудовчого процесу на Донбасі, його специфіці в повоєнний час та особливостям реалізації культурної політики.

У *підрозділі 2.1. «Соціально-економічна та демографічна ситуація в регіоні»* охарактеризовано соціально-економічні та демографічні процеси на Донбасі в постокупаційний та повоєнний періоди. Зазначено, що під час війни

було завдано величезної шкоди не лише соціально-економічній, але й культурній інфраструктурі регіону. Відбудовчий процес ускладнювався не лише великим масштабом руйнувань, відсутністю необхідної кількості кадрів, але й важким морально-психологічним станом населення, яке не лише пережило жахи окупації, але й зустрілося з інспірованим владою комплексом підозрілості по відношенню до тих, хто перебував на окупованій території. Війна позначилася і на демографічній ситуації – так, у 1943 році чисельність населення регіону становила лише 46,4 % від довоєнного рівня. На відновлення промисловості регіону було спрямовано значні людські та матеріальні ресурси. Кількість зайнятих у промисловості в повоєнний період стрімко збільшувалася за рахунок місцевого населення, реєвакуації вивезених у 1941-1942 рр. на схід країни службовців, робітників, колгоспників, демобілізації військовослужбовців Червоної Армії, репатріації вивезених на примусові роботи до Німеччини, а також радянських військовополонених, мобілізованих і завербованих на відновлення Донбасу жителів України, Росії, інших республік СРСР. Загалом на Донбас було направлено значну кількість працездатної молоді з різних регіонів Радянського Союзу – носіїв різних соціокультурних традицій і поведінкових моделей.

У підрозділі 2.2. «Центральна та місцева влада як чинники організації та контролю культурного життя» зазначено, що динаміка культурних процесів була детермінована позицією органів влади, партійних структур як на місцевому, так і на центральному рівнях. Умови війни та окупації, руйнування довоєнної мережі культурно-просвітницьких організацій зумовили ситуацію, коли проблема відновлення мережі закладів культури набула стратегічного значення. Вирішення питань, що стосувалися функціонування клубів, бібліотек, театрів покладалося на партійні структури та виконкоми рад різного рівня, профспілки. Водночас стан виконання зазначених постанов залишав бажати кращого. Творча інтелігенція, особливо у світлі розпочатої в 1946 році ідеологічної кампанії «ждановщина», відповідно до партійних директив розглядалася як інструмент ідеологічної роботи. Важливим фактором впливу на соціокультурні процеси стала пропаганда, яка носила яскраво виражений мобілізуючий характер і значною мірою міфологізувала минуле, сучасне та майбутнє Донбасу. Тотальна регламентація суспільного життя проявлялася у всебічному контролі за культурними процесами та виявами, санкціонуванні місцевих культурних ініціатив з боку влади.

У третьому розділі «Соціокультурні практики у повсякденному житті» йдеться про місце та роль комеморативних практик, культурно-просвітницькій діяльності бібліотек та музеїв регіону.

У підрозділі 3.1. «Масові заходи комеморативного характеру» зазначено, що важливою частиною культурного та повсякденного життя Донбасу повоєнного часу були свята та пам'ятні дати. Вони стали суттєвим елементом створення колективної культурної пам'яті й засобом мобілізації населення з метою вирішення стратегічних завдань, головним з яких була відбудова зруйнованої війною держави. Особливістю радянського повоєнного святкового комплексу став акцент на героїчній (як військовій, так і трудовій) тематиці. Одним із проявів цього стало введення до святкового календаря дати – Дня визволення Донбасу. У роботі висвітлено історію появи та характер святкування Дня шахтаря, тісно

пов'язаного з історією регіону та найпоширенішою професією на його теренах. У дослідженні визначено основні елементи повоєнного святкового канону, водночас зазначено, що високий рівень політизації та політичної інструменталізації святкувань призводили до різкого зниження якості їхньої підготовки та проведення.

У підрозділі 3.2. «Бібліотеки як елемент дозвілля та інструмент політичної індоктринації» наголошується на культурно-просвітницькій та мобілізаційній функції бібліотек. Основними труднощами, що перешкоджали ефективній роботі бібліотечних установ у повоєнний період, стали брак приміщень, знищення під час окупації книжкового фонду, відсутність кваліфікованого персоналу тощо. У роботі визначено джерела комплектування бібліотечних фондів, охарактеризовано тематичну спрямованість літератури, що надходила. Звернуто увагу на основні напрями популяризаторської та культурно-просвітницької діяльності бібліотек, особливості сприйняття бібліотек та книжкового репертуару місцевим населенням, заходи, що здійснювалися з метою популяризації читання. Зазначено, що незважаючи на виразну ідеологічно-пропагандистську складову в роботі бібліотек для значної частини населення книга стала найбільш доступним засобом подолання важких психологічних синдромів воєнного часу.

У підрозділі 3.3. «Музейна справа: ідеологізація в контексті відбудови» визначено особливості музейного будівництва в повоєнний період. Брак фондів став однією з основних причин, яка перешкоджала діяльності музеїв Донбасу в повоєнний час. Головний акцент нечисельні колективи музеїв зробили на збиральницькій та виставковій роботі. Першими на території регіону у повоєнні роки свою діяльність відновили Сталінський обласний історичний музей, Сталінський обласний музей краєзнавства, Ворошиловградський краєзнавчий музей, Музей «Молода Гвардія» (м. Краснодон Ворошиловградської області). Музейне життя на Донбасі в повоєнний період характеризується значним рівнем ідеологізації. Зазначені тенденції відбилися перш за все у виставковій та популяризаторській роботі обласних музеїв. Основні зусилля під час створення стаціонарних та пересувних виставок було зосереджено на висвітленні історії Донбасу за роки радянської влади. Водночас у міру посилення кадрового потенціалу музеїв, накопичення фондів, подолання наслідків воєнного часу з початку 1950-х років тематика заходів та проблематика експозиційної роботи дедалі більше пов'язана із історико-краєзнавчою роботою та популяризацією знань про Донбас.

Четвертий розділ «Театральне та музичне мистецтво: професійний та аматорський рівень» окреслює особливості діяльності на теренах регіону інституційних закладів культури, зокрема театрів та філармоній, роботу самодіяльних творчих колективів.

У підрозділі 4.1. «Театральне мистецтво: проблеми відбудови» констатується, що свою діяльність на теренах регіону професійні театральні установи почали з кінця 1943 р. Вони здійснювали її, як правило, в непристосованих приміщеннях. З метою поліпшення матеріального становища та розширення аудиторії ними широко практикувалася гастрольна діяльність. Найбільш ефективно свою роботу проводили колективи, розташовані в обласних

центрах. До числа найбільш значущих, з огляду на склад труп та параметри діяльності, входили Сталінський російський театр опери та балету, Сталінський державний український музично-драматичний театр ім. Артема, Донецький обласний музично-драматичний театр (м. Маріуполь), Ворошиловградський театр російської драми, Ворошиловградський український музично-драматичний театр тощо. Підвищена увага до питань відбудови Донбасу зумовила організацію з кінця 40-х років гастролей у регіоні труп провідних театрів як УРСР, так і РРФСР.

З метою посилення контролю за діяльністю митців з 1946 р. було звернуто увагу на необхідність збільшення творів радянських авторів. Водночас деякі вистави політизованого репертуару далеко не завжди користувалися попитом у публіки на місцях. Наявність стійких традицій театрального мистецтва, висококваліфікованих кадрів, складність швидкої переорієнтації репертуару залежно від політичної ситуації зумовили наявність у театральному репертуарі не лише творів з «сучасної радянської тематики», але й творів розважального характеру, вистав, що належали до надбань світової, української та російської театральної класики.

У підрозділі 4.2. «Музичне мистецтво в повоєнному повсякденні» встановлено, що музичні установи більшою мірою зосередили свою увагу на виконанні та популяризації пісенного жанру, який традиційно характеризувався своєю нескладною структурою, мобільністю та здатністю до втілення актуальної громадянської тематики. Основні інституційні елементи музичного життя – філармонії у Сталіно й Ворошиловграді, клуби – попри домінування єдиної офіційної художньої лінії, стали важливим та затребуваним механізмом організації дозвілля населення, передусім шахтарів і промислових робітників. Відносна доступність музичного мистецтва для глядача забезпечувалася завдяки активній гастрольній діяльності. Так, лише у 1945 р. аудиторія творчих колективів Сталінської обласної філармонії склала близько 550 тис. осіб. Поширення портативних музичних інструментів, доступність музичних гуртків сприяли зростанню інтересу до музичного мистецтва серед різних категорій населення. Усвідомлення трагічного досвіду війни, активні міграційні процеси на Донбасі, залучення до відбудовчих робіт населення з інших регіонів України сприяли поширенню фольклорних творів.

У підрозділі 4.3. «Художня самодіяльність як спосіб наближення культури до населення» розглянуто діяльність Будинків культури та клубних установ як у питаннях культурної роботи, так і в просвітницькому контексті. Клуби, з огляду на їх масовість та доступність, ще з довоєнного часу були провідними закладами, що забезпечували організацію дозвілля для широких мас населення. Як результат дій з відновлення інфраструктури вже в 1948 році лише на території Сталінської області діяло близько 1400 міських та сільських культурно-просвітницьких установ. Водночас кількісні показники в значній частині випадків не підкріплювалися якісними. При клубах та Палацах культури було організовано роботу гуртків, найбільш поширеними серед яких стали драматичні, хорові, музичні, танцювальні, політичні, агрозоотехнічні, літературні, фізкультурно-спортивні, військові, загальноосвітні. Творчі підсумки річної роботи клубних установ підбивав обласний огляд художньої самодіяльності, який, зазвичай,

присвячувався Жовтневим святкам. Об'єднання в одному конкурсі великої кількості виконавців, створення духу змагальності формувало не лише відчуття причетності до історії та долі країни, але й стверджувало нові міфологеми культурної свідомості, особливо значущі для влади.

П'ятий розділ «Кінематограф та радіомовлення як засоби формування духовних цінностей» розкриває роль у духовному житті населення кінематографу та радіомовлення.

Підрозділ 5.1. «Відбудова кіномережі. Роль кінематографу в житті населення» присвячено особливостям відновлення роботи кіномережі на території Донбасу. Констатується, що в період після визволення Донбасу перед владою постало нагальне завдання нейтралізації нацистської пропаганди, ознайомлення з кінофільмами, знятими центральними кіностудіями, українськими кінематографістами в евакуації. Ключовими проблемами під час відновлення роботи кіномережі були брак приміщень, кіноапаратури, копій фільмів. З урахуванням задач, які стояли перед владою, першочергову увагу у воєнні та перші повоєнні роки було приділено демонстрації кінофільмів, знятих під час війни («Чекай на мене», «Райдуга», «Два бійці», «Вона захищає Батьківщину»), хронікальних та документальних стрічок про успіхи Червоної Армії. З 1947-1948 рр. на екранах кінотеатрів окрім традиційних воєнних починають демонструватися фільми, які більшою мірою відповідали очікуванням суспільства, що бажало відійти від мобілізаційних настроїв війни. Помітним явищем стала демонстрація трофейних та американських кінофільмів, які знайомили населення з новим, невідомим способом життя. Як художній, так і документальний кінематографи залишалися не лише потужним засобом фіксації оточуючої дійсності, але й чинником впливу на неї.

У підрозділі 5.2 «Образ Донбасу в повоєнному кінематографі» проаналізовано процес формування образу Донбасу засобами кінематографічного мистецтва. Зазначено, що перші спроби відтворити образ воєнного Донбасу було здійснено в документальному кінематографі вже в період війни в документальній кінострічці О. Довженка «Битва за нашу Радянську Україну». Важливим аспектом кінодокументалістики воєнного часу стали зйомки в населених пунктах регіону відразу після звільнення від окупації. Образ Донбасу як одного з ключових регіонів індустріальної могутності Радянського Союзу, сформований і певною мірою міфологізований ще в довоєнний час, активно розроблявся пропагандистськими засобами і після війни. Вагомим елементом впливу на свідомість населення, актуалізації його патріотичних почуттів стала низка знятих у 1945-1951 рр. художніх стрічок. Кінофільми «Нескорені», «Це було в Донбасі», «Молода гвардія», «Велике життя», «Донецькі шахтарі» стали ключовими чинниками формування уявлення про воєнний – «нескорений окупантами», та повоєнний – «самовіддано працюючий Донбас».

У підрозділі 5.3. «Радіомовлення як засіб популяризації духовних цінностей» охарактеризовано особливості організації радіомовлення на території Донбасу в повоєнні роки. Визначено стан радіофікації регіону, висвітлено заходи, що здійснювалися з метою розширення радіомережі, реалізації агітаційно-пропагандистських настанов. Зазначено, що радіо було не лише засобом масової

інформації, а й виконувало важливу роль у культурно-розважальному житті. Так, трансляція музики, концертів, театральних вистав, фрагментів нових творів письменників і поетів користувалися значним попитом з боку аудиторії, оскільки дозволяли навіть за умови досить напруженого виробничого циклу, характерного для промислового регіону, формувати уявлення про прояви культурного життя в межах як всієї держави, так і регіону зокрема. Діяльність радіомовлення була й частиною культурно-просвітницької роботи в регіоні. Уже з 1948 року серед передач з'являються такі, що містили в собі науково-просвітницький контент, з початку 50-х років поступово зростає кількість передач, підготовлених місцевими редакціями.

За результатами здійсненої в рамках дослідження пошукової та аналітичної роботи автор дійшов наступних **висновків**.

Період війни на території Донбасу докорінним чином відбився на духовному світі населення, системі його ціннісних координат. Саме тому період повоєнної відбудови краю став, з одного боку, часом спроб відновлення довоєнних стандартів культурного життя, з іншого – пошуку та реалізації нових форм організації дозвілля населення.

Окремі аспекти культурних процесів на Донбасі в повоєнний період знайшли певне відображення в роботах фахівців, проте аж до кінця 80-х років дослідження, присвячені проблемам культурного життя, хибували на схематичність, гіперболізацію ролі партійних організацій у процесі відновлення, замовчування суперечливих проблем повоєнної відбудови, що проявилися і в діяльності культурницьких інституцій. До певної міри ці вади вдалося подолати вже в 1990-і – 2000-і роки, хоча й зараз важливим завданням залишається пошук нових джерел та більш зважена інтерпретація тих, що вже були введені до наукового обігу. Загалом у роботі було використано матеріали 34 фондів чотирьох центральних та 3 обласних державних архівів, двох музеїв, 14 інтерв'ю, проведених із людьми, що під час війни та в період повоєнної відбудови проживали на Донбасі. З метою забезпечення репрезентативності дослідження було застосовано як загальнонаукові, міждисциплінарні, загальноісторичні, так і джерелознавчі дослідницькі методи.

Культурні процеси в повоєнному Донбасі відбувалися на тлі величезних руйнувань, завданих під час війни соціально-економічній та культурно-освітній інфраструктурі регіону, значних демографічних втрат. Необхідність якнайшвидшого відновлення економічного потенціалу Донбасу стимулювала активні соціально-економічні процеси на його території. Соціальна та етнодемографічна ситуація в регіоні в посткупаційний та повоєнний періоди характеризувалася швидкою зміною соціальних ролей, пошуком нових адаптивних механізмів. Певну роль серед них відігравала культура як мобілізаційний та інтегруючий чинник. Культурне життя в повоєнному радянському суспільстві регламентувалося органами влади та партійними структурами як на центральному, так і на регіональному рівні. Чинником впливу на культурний процес стала генерована владою пропаганда. Стосовно Донбасу засобами кінематографа, літератури, драматургії, музичного мистецтва посилено створювався новий міф відбудови. Глорифікація праці, насамперед шахтарської,

створення картини «світлого майбутнього», табування численних проблем соціально-побутового характеру стали складовими його частинами.

Вагомим джерелом релаксації, зручним інструментом ідеологічного впливу на населення виступали комеморативні практики. Новим елементом стала поява в 1947 році в календарі пам'ятних дат нового свята – Дня шахтаря – який став не лише частиною офіційного святкового дискурсу, але й засобом формування як професійної, так і регіональної ідентичності. У міру визволення території Донбасу від окупації значну увагу було приділено відновленню діяльності бібліотек, які ставали важливим елементом проведення дозвілля та ідеологічного впливу на населення. За умов більш повільного налагодження роботи інших установ культурно-просвітницького характеру принаймні в перші повоєнні роки бібліотеки перебирали на себе функції центрів організації дозвілля. Для значної частини населення книга, незважаючи на ідеологічно-пропагандистський контекст, була важливим засобом подолання психологічних синдромів воєнного часу, відходу від важкої воєнної та повоєнної дійсності.

З великими складнощами відбувалося відновлення роботи музеїв. Брак приміщень, експонатів дозволив протягом повоєнних років повноцінно відновити роботу лише центральних музеїв регіону. Культурно-просвітницька робота звелася переважно до влаштування виставок, присвячених подіям політичної історії.

Одним із основних інститутів організації культурного життя населення в роки відбудови стали театральні установи, основу колективу яких складала ті, хто повернувся з евакуації. Роки повоєнної відбудови ознаменувалися поверненням до творів класичного репертуару, які, проте, займали другорядне місце порівняно з новими, витриманими в дусі соцреалістичного канону. Невід'ємним елементом духовного життя населення залишалася музика. Воєнна тематика, викликана досвідом війни, стала лейтмотивом музично-пісенної творчості в перші повоєнні роки. В силу розгортання відбудовчих робіт надмірна глорифікація минулого і віра в успішність майбутнього стали визначальними рисами музично-пісенної творчості. Дві філармонічні установи регіону – в Сталіно та Ворошиловграді – завдяки гастрольній діяльності стали важливим інструментом організації дозвілля робітників на виробництві. Специфічним чинником, який, з одного боку, підпорядковувався логіці формалізації культурного процесу, з іншого – властивому людині прагненню шляхом самоорганізації реалізувати свої естетичні потреби та творчі здібності, була клубна робота та художня самодіяльність. Художні, театральні, музичні, танцювальні гуртки стали інструментом відвернення від жорстоких реалій повоєнного повсякдення, дозволили наблизити культуру та мистецтво до населення.

Важливим елементом формування системи світоглядно-ціннісних координат населення став кінематограф. Для населення кіно виступило як важливий засіб проведення дозвілля, знайомства з новим і досі незнаним способом життя, візуалізації тих образів «щасливого майбутнього» і «героїчного минулого», яких потребувало важке воєнне і повоєнне повсякдення пересічної людини. Вагомий вплив на масову свідомість справляло радіо. Незважаючи на те, що інформаційно-політична складова в програмі радіомовлення переважала, передачі

культурницького контенту дозволяли формувати уявлення про тенденції та прояви культурного життя.

Загалом культурний процес у Донбасі в 1943-1953 рр. відобразив всі складнощі відбудовчого періоду. Він охарактеризувався надмірною ідеологізацією та формалізацією в роботі культурних установ, які часто ставали на заваді реалізації гуманістичних принципів культури та мистецтва. Характерною особливістю стало нівелювання національно-культурного чинника, що відповідало концепції створення та закріплення радянської ідентичності зі властивим для неї наголосом на соціально-класовій та професійній складовій. Водночас діяльність установ культури, які не лише організовували дозвілля, але й виконували важливу просвітницьку функцію, стала важливим елементом повсякденного життя мешканців краю.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та виданнях іноземних держав

1. Титаренко О.Ю. Діяльність театрів України під час Великої Вітчизняної війни / О.Ю. Титаренко, Л.Б. Лихачова // Історичні і політологічні дослідження. – 2009. – № 1(41). – С. 67–72. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні особливостей репертуарної політики театральних закладі України в 1941-1945 роках, впливу театральних вистав на різні категорії глядачів).*
2. Титаренко О.Ю. Музейне життя на Донеччині в постокупаційний та повоєнний періоди / О.Ю. Титаренко, Д.М. Титаренко // Література та культура Полісся. – Вип. 65 : Соціальні аспекти регіонального та загальноукраїнського історико-культурного розвитку / [відп. ред. і упор. Г.В. Самойленко]. – Ніжин : НДУ ім. Гоголя, 2011. – С. 346–353. *(Особистий внесок автора полягає у характеристиці основних напрямків фондової, науково-експозиційної та просвітницької роботи музеїв Донеччини в період повоєнної відбудови).*
3. Титаренко О.Ю. Еволюція образу Німеччини в свідомості населення Донеччини в період Великої Вітчизняної війни / О.Ю. Титаренко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 60 (№5). – С. 121–125.
4. Титаренко О.Ю. Кіно в житті населення Донеччини в умовах війни та перших повоєнних років (1941-1950) / О.Ю. Титаренко // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ, 2014. – № 3-4. – С.152–156.
5. Титаренко О.Ю. Музичне мистецтво в Донбасі в 1943-1950 рр. / О.Ю. Титаренко // Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О.Г. Перехреста. – Черкаси, 2015. – Вип. № 35 (368). – С. 72–80.
6. Титаренко О.Ю. Рабочая среда постоккупационного и послевоенного Донбасса (1943–1953): к вопросу о социокультурной адаптации / О.Ю. Титаренко // Человек в условиях модернизации XVIII–XX вв.: сб.науч.ст. / ФГБУН Институт истории и археологии УрО РАН. Отв. редактор В.В. Алексеев. – Екатеринбург, 2015. – С. 337–343.

7. Титаренко О.Ю. «...Такая воля хуже неволи...»: к вопросу о положении рабочих угольной промышленности в Донбассе в 1947 году / О.Ю. Титаренко // Гуманитарные науки в XXI веке: научный журнал. – Казань, 2016. – № 1. – С.23–34.
8. Титаренко О.Ю. «Основными причинами дезертирства являются...»: умови праці та побуту робітників на підприємствах індустріальних регіонів України в повоєнний період / О.Ю. Титаренко // Історія і культура Придніпров'я : невідомі та маловідомі сторінки : наук. щорічник. – К. : Видавець О.Філюк, 2016. – Вип. 12. – С. 20–30.
9. Титаренко О.Ю. Стан установ культури Донеччини в 1943-1945 рр. / О.Ю. Титаренко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – Вип.1. – Ч.3. – С.124–128 (*наукометрична база РІНЦ*).
10. Титаренко О.Ю. Відновлення та розвиток радіомовлення на Донбасі в період повоєнної відбудови (1943-1953 рр.) / О.Ю. Титаренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2017. – Вип. 47. – С. 156-161 (*наукометрична база Index Copernicus*).

Публікації, що додатково відображають результати дослідження

11. Титаренко О.Ю. Діяльність Донецького театру опери та балету в період Великої Вітчизняної війни / О.Ю. Титаренко // Тези науково-дослідницьких робіт Всеукраїнської філософської історико-краєзнавчої конференції учнівської молоді «Пізнай себе, свій рід, свій нарід». – Харків : б.в., 2007. – С.94–96.
12. Титаренко О.Ю. Відновлення роботи обласних музеїв Донеччини у 1943-1945 рр. / О.Ю. Титаренко // Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету. Том 3 / Ред. кол. Беспалова С.В. та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – С.257–262.
13. Титаренко О.Ю. Діяльність Сталінського обласного історичного музею в 1943-1950 рр. / О.Ю. Титаренко // Південно-Східна Україна: зі стародавності у XXI сторіччя. П'ята Всеукраїнська краєзнавча конференція учнівської молоді. Матеріали та тези доповідей. – Донецьк, 2009. – С. 223–225.
14. Титаренко О.Ю. Діяльність театральних колективів Східної України на початку Великої Вітчизняної війни та в евакуації / О.Ю. Титаренко // Друга Міжнародна наукова конференція «Одеські читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології». – Одеса, 2010. – С.133–135.
15. Титаренко О.Ю. Український кінематограф під час Великої Вітчизняної війни / О.Ю. Титаренко // Українська державність: історія і сучасність: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (2 грудня 2011 р.). / Під заг. ред. К.В. Балабанова. – Маріуполь, 2011. – С.203–205.
16. Титаренко О.Ю. Образ Германии в сознании населения Донбасса в годы Великой Отечественной войны / О.Ю. Титаренко // Белгородский диалог-2011. Проблемы российской и всеобщей истории, г. Белгород, 15-16 апреля 2011 г. :

- сб. избранных науч. тр. междунар. науч. конф. студентов, магистрантов и аспирантов. – Белгород : ГиК, 2011. – С.150–155.
17. Титаренко О.Ю. Повесть Бориса Горбатова «Непокоренные» как фактор идеологического влияния на население в период войны и первые послевоенные годы / О.Ю. Титаренко // Філософсько-світоглядні аспекти становлення і розвитку духовної культури студентської та курсантської молоді: матеріали регіонального круглого столу, Донецьк, 14 жовтня 2011 р. – Донецьк : ДЮІ, 2011. – С. 96–99.
 18. Титаренко О.Ю. Діяльність культурних установ Донеччини на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни як чинник ідеологічного впливу на населення / О.Ю. Титаренко // Белгородский диалог-2012. Материалы международного форума молодых историков. Белгород, 5-6 апреля 2012 г. : [редкол.: С.Н. Прокопенко (отв.ред.) и др.]. – Белгород : ГиК, 2012. – С.80–81.
 19. Титаренко О.Ю. Образ Донбасса в советском послевоенном кинематографе 1945-1950 гг. / О.Ю. Титаренко // Советское государство и общество в период позднего сталинизма. 1945-1953 гг. : Материалы VII международной научной конференции. Тверь, 4-6 декабря 2014 г. – М. : Политическая энциклопедия; Президентский центр Б. Н. Ельцина, 2015. – С.359–367.
 20. Титаренко О.Ю. Кінематограф як «ідеальна пропагандистська зброя» у воєнному та повоєнному Донбасі / О.Ю. Титаренко // Індустріальні регіони України в період Другої світової війни та перші повоєнні роки: Матеріали регіональної науково-практичної конференції, м. Кривий Ріг, 30 жовтня 2015 року. – Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2016. – С.78–82.
 21. Титаренко О.Ю. Між свободою та примусом: становище творчої інтелігенції УРСР у повоєнний період (1945-1953 рр.) / О.Ю. Титаренко // Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Красноармійськ, ДонНТУ, 17-18 березня 2016 року). – Красноармійськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2016. – С.281–285.

АНОТАЦІЯ

Титаренко О.Ю. Культурне життя на Донбасі у відбудовчий період (1943-1953 рр.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. – Запорізький національний університет», Запоріжжя, 2017.

У дисертації на основі матеріалів із центральних та регіональних архівів України, краєзнавчих музеїв, усної історичних джерел охарактеризовано основні прояви культурного життя на Донбасі в період повоєнної відбудови. Проаналізовано соціальні та демографічні процеси 40-х – 50-х років ХХ ст., визначено місце центральних та місцевих органів влади, партійних структур як факторів організації культурного життя в регіоні.

Висвітлено особливості відновлення роботи та характерні риси діяльності театрів, кінотеатрів, філармоній, клубів, музеїв, бібліотек. Охарактеризовано роль та значення радіомовлення та кінематографу в духовному житті населення краю, специфіку формування образу Донбасу засобами кінематографії, проаналізовано

основні комеморативні практики. Констатується, що культурний процес на Донбасі в 1943-1953 роки характеризувався прагненням реалізувати концепцію формування радянської ідентичності із наголосом на соціально-класовій та професійній складових.

Ключові слова: Донбас, повоєнна відбудова, культурне життя, дозвілля, ідеологія.

SUMMARY

Titarenko, E. Yu. Cultural Life in Donbass in the Postwar Reconstruction Period, 1943-1953. – Manuscript.

Dissertation for attaining the scientific degree of Candidate of Historical Sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya, 2017.

The thesis is based on sources from the central and regional archives of Ukraine, on materials from museum funds and on sources of oral history. It is a research on the main features and peculiarities of cultural life in Donbass during the postwar reconstruction period.

The work focuses on the fact that the cultural processes in the postwar Donbass took place under the circumstances of the vast destruction of the socio-economic and cultural-educational infrastructure of the region and huge human losses. In the period after the liberation on the one hand attempts were made to restore the prewar standards of cultural life, while on the other hand new forms of leisure activities were searched for the population. It is shown how the work of propaganda and ideological indoctrination of the people was realized.

The thesis analyzes the social changes in the region and the demographic processes in the 1940s – early 1950s as well as their influence on the cultural landscape. It could be noticed that the period in Donbass between 1945-1953 was marked by intensive migration, intercultural changes and, as a result, was represented by different ethnic, social and cultural traditions and values. The role of central and local Soviet authorities and the Communist Party proved to be important factors in the organization and realization of the cultural life in the region.

The main manifestation of the cultural life was found in the performances provided by theaters, cinemas, concert halls and clubs and in the features of cultural and educational activities of museums and libraries, which all are highlighted here.

The thematic line of their work, the repertoire policy and personnel issues are characterized. Despite the ideological and propagandistic component in their work, the institutions of cultural life were an important means of overcoming the psychological trauma of wartime. Further attention concentrates on the role and significance of cinema and radio broadcasting in the spiritual life of the population of Donbass. Moreover, cinema created its own image of Donbass.

It is noted that especially commemorative practices, connected with the history of the region, played an important role in the life of the people. In fact entertainment was an instrument for causing relaxation, generating social optimism and ideologically influence on the society.

It was concluded that the cultural process in Donbass in the years 1943-1953 was characterized by excessive ideologization and formalization in the work of cultural

institutions. One of the features of cultural processes was the levelling of the national factor, which was in accordance with the concept of creating a Soviet identity with its accent on the social class and professional component. It is emphasized that the cultural institutions conducted not only the function of leisure, but also educational and ideological functions. This was especially important for the everyday life of the people in Donbass.

Key words: Donbass, postwar reconstruction, cultural life, leisure, ideology.

АННОТАЦИЯ

Титаренко Е.Ю. Культурная жизнь на Донбассе в восстановительный период (1943-1953 гг.) – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – История Украины. – Запорожский национальный университет, Запорожье, 2017.

В диссертации на основе материалов из центральных и региональных архивов Украины, краеведческих музеев, устноисторических источников охарактеризованы основные проявления культурной жизни на Донбассе в период послевоенного восстановления. Проанализированы социальные и демографические процессы 40-х – 50-х годов XX в., определено место центральных и местных органов власти, партийных структур как факторов организации культурной жизни в регионе.

Освещены особенности восстановления работы и характерные черты деятельности театров, кинотеатров, филармоний, клубов, музеев, библиотек. Охарактеризованы роль и значение радиовещания и кинематографии в духовной жизни населения края, специфика формирования образа Донбасса средствами кинематографии, проанализированы основные коммеморативные практики. Констатируется, что культурный процесс в Донбассе в 1943-1953 годах характеризовался стремлением реализовать концепцию формирования советской идентичности с акцентом на социально-классовой и профессиональной составляющих.

Ключевые слова: Донбасс, послевоенное восстановление, культурная жизнь, досуг, идеология.